

EROL GÜNGÖR'DE DİNİ DÜŞÜNCE

Hasan TANRIVERDİ*

Abstract

Religious Thought In Erol Güngör

Erol Güngör is who one of the most important thinkers in contemporary Turkish thought, has taken in hand a scientific perspective viewing that 'culture, 'civilization, 'crisis of values', 'moral', 'art', 'religion' and the relationship between these concepts of religion, Islamic world view and its place among other religions. He has seen which taken in hand the religion together with the problem of nationality, as an integral part of the social structure and a functional tool religion. He hasn't possessed to an independent approach from the religion such as subjects that culture, civilization, freedom of thought, morality, law and arts.

Key Word: Religion, Culture, Civilization, Moral, Art.

Giriő

Erol Güngör, 'kültür', 'medeniyet', 'değer bunalımı', 'ahlak', 'sanat', 'din' ve dinin bu kavramlarla münasebetini, İslam'ın dünya görüşünü ve diğer dinler arasındaki yerini ilmi bir bakış açısıyla ele alıp inceleyen, çağdaş Türk düşüncesinin en önemli düşünürlerinden birisidir. O, ülkemizin son iki yüz yıldan bu yana geçirdiği kültürel ve sosyal deęiőimi, mensubu olduğumuz İslam dünyasının problemlerini, ilmi bakış açısıyla incelemeye tabii tutmuştur. Milliyet problemi eőlięinde ele almıő olduğu dini, toplumsal yapının ayrılmaz bir parçası ve fonksiyonel bir aracı olarak görmüőtür. Kültür, medeniyet, düşünce hürriyeti, ahlak, hukuk ve sanat gibi konularda dinden bağımsız bir yaklaşıma sahip olmamıő, bilakis bu konularda din duygusuna merkezi bir yer vermiştir.

Güngör'ün eserlerini incelediğimizde, onun çağdaş Türk-İslam kültürünü kurmanın gerekliliği ve bunun yolları üzerinde durduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda o, dini sadece vicdan meselesi olarak değil, iman, kültür ve medeniyet meselesi olarak ele almıőtır. Dinler tarihi ve teolojinin verilerine göre, insanlık var olduğu andan itibaren din var olmuş; var olduğu andan itibaren de insan hayatına bir şekilde yön vermiştir. Ayrıca din duygusu dinden başka hiçbir

---

* Yard. Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

sistemle tatmin edilememektedir. O halde din nedir? Bir inanç öğretisini din yapan özellikler nelerdir? İslam dini insanlığa gönderilen son din olduğuna ve günümüzde insanlık bir manevi buhran içinde bulunduğuna göre, İslam insanlığa neler verebilir? İslam'ın diğer dinler karşısında anlam ve önemi nedir? Erol Güngör'ün, din hakkındaki görüşlerini değerlendirmeye tabi tutmaya çalışacağımız bu makalede cevabını arayacağımız anahtar sorular bunlar olacaktır.

1. Din ve Menşei

Aristo düşünce geleneğinde insani özü ifade etmek üzere kullanılan anahtar kavram “nefs-i natika”dır. Canlılar arasında nefs-i natika'ya sahip olduğu için, düşünme ve düşüncelerini söze dökme yetisine sahip olan sadece insandır. Bundan dolayı tarihi tecrübesinin başlangıcından itibaren insan kendini ve evreni tanımak istemiş, dünyaya ve kendine bir anlam vermek ve bunun bilgisini elde etmeye çalışmıştır. Din de insanın yeryüzüne indiği andan itibaren hayatının vazgeçilmez bir parçası olmuş, insan hayatını şekillendirmiş ve ona yön tayin etmiştir. Terim anlamı itibarıyla din; itaat etmek, boyun eğmek, tevhid, millet, şariat, takva, hal, ceza, adet, mükâfat gibi manalara gelmektedir.

Güngör'e göre; dinin, herkes tarafından kabul görececek bir tanımını yapmak oldukça zordur. Birçok din vardır ve bu dinlerin evren ve insan hakkındaki görüşleri farklıdır. Bu durumda tam bir tanım yapabilmek için, bir takım benzerlikleri göz önünde bulundurmamız gerekir. Bununla birlikte vahiy kaynaklı dinler göz önünde bulundurulduğunda yapılan ortalama din tanımı şu şekilde ifade edilmektedir: “Din, ferdi ve ictimai yanı bulunan, fikir ve tatbikat açısından sistemleşmiş olan, insanlara bir yaşama tarzı sunan, onları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan bir kurumdur. O bir değer koyma, değer biçme ve yaşama tarzıdır. Dini değerlendirme, derinlik geniş kapsamlılık ve kutsallık arz eden bir değerlendirmedir. Müteal ve kutsal bir yaratıcıya isteyerek bağlanma, teslim olma, onun iradesine tabi olmadır. Dini şuur dediğimiz şeyin fikri, hissi ve iradi yanları vardır. Din bir takım şeyleri duyma, onlara inanma ve onlara göre bir takım iradi faaliyetlerde bulunma meselesidir. Fikir ve his cephesi, işte bu iradi faaliyetler vasıtasıyla yaratana ibadet, yaratılana hizmet şeklinde ifadesini bulur”.¹

Kısaca ifade etmek gerekirse din; Tanrı, peygamber, kutsal kitap kavramlarını bünyesinde bulunduran bir inanç sistemi, bu sisteme bağlı olarak yerine getirilmeye çalışılan davranışlar ve kurallar bütünüdür. Bir inanç sistemini din yapan, bir takım özellikler vardır.

“Dinin en belirgin özelliği, tabiatüstü bir kuvvetin -veya kuvvetlerin- varlığını kabul etmesi ve bu kuvvetin bizim hayatımızla ilgilendiğini ve onunla kurulacak ilişkilerin yollarını göstermesidir. Bu manada din, insanın dünyadaki

¹ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, İ.İ.F.V. Yay., İzmir 1999, s. 6,7.

yeri ve insan hayatının manası hakkında vazih bir anlayış kazandırır. Bu anlayış, insan davranışları için insanın dışında bir kriterin hâkimiyetine yol açar ki günlük hayatta (felsefi manada değil) rasyonalizmin getirdiği ölçülere temelde zıttır”.²

Rasyonalizm derken, ameli bir şekilde ispatı mümkün olan şeyler, yani hakikat ölçüsü olarak el ile tutulup göz ile görülen şeyler kastedilmiştir. Dinin önemli özelliklerinden bazıları; tabiatüstü, mutlak varlık inancı, ilahi kitap, ibadet ve ahiret inancının olmasıdır. Din, insanların tabiat-üstü varlık ile kurdukları ilişkiyi düzenlemektedir. Bu düzenlemeyi sunduğu inanç esasları sayesinde gerçekleştirir. Nelere inanmamız nasıl ibadet etmemiz gerektiğini bize öğreten dindir. Dinler insan-Tanrı ilişkisinin yanı sıra, insan-tabiat ve insan-insan ilişkisini de düzenlemektedir. Aynı zamanda din, insanın tabiata karşı takınacağı tavırı belirlemekte, ona çevresinden edindiği bilgiyi nasıl kullanması gerektiğini öğretmektedir. Din, insanlar arasındaki ilişkileri de koymuş olduğu kurallar ile düzenler. İnsana ahlaken iyi ve kötünün ne olduğunu bildirir.

Güngör, insanlık tarihi içinde dinin nasıl ortaya çıkıp geliştiğinin bilinmediğini belirtiyor. Bilinen şey ise, insan kültürünün en eski örneklerinin dinin cemiyet hayatı kadar eski olduğunu gösterdiğidir.³ Ancak dinin doğuşu ve kaynağı hakkında iki tür yaklaşım söz konusudur. Birinci yaklaşıma göre din, insan yaşantısından bağımsız doğaüstü bir gerçektir. Bu görüşe göre, dinin başlangıç ve kaynağı insanların kendi yaşantıları dışında doğaüstü bir gerçeğe vakıf olmalarıyla mümkün olmaktadır. İkinci yaklaşım ise dini, toplum yaşantısı ile birlikte gelen bir olay olarak değerlendirmektedir.⁴ Güngör’ün görüşlerini incelediğimizde onun birinci yaklaşımı kabul ettiğini görürüz. Aydınlanmanın ve pozitivist felsefesinin getirdiği akılcılık, bunlara ilaveten Darwinizmin tekâmülcü görüşlerinin tesiriyle ilkel toplumların dinleri araştırılarak, dinin menşei açıklanmaya ve buradan hareketle dinin tekamül safhaları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Animizm, natürizm, totemizm gibi değişik fikirler ileri sürülmüştür. Dinin tabiat-üstü yönü inkâr edilerek, birtakım beşeri temayüllere bağlanmıştır. Güngör, bu görüşleri göz önünde bulundurarak bunlara katılmadığını ifade etmiştir. Çünkü onun da kabul ettiği gibi din menşesinde insan ve toplumu aşmakta olup, tabiat-üstü kutsal bir mahiyete sahiptir.

Din olayının bir yerde doğup oradan yayıldığını kabul edemeyiz. Çünkü dini düşünce evrensel bir olaydır.⁵ İnsan bir inanç varlığıdır; bir kutsala bağlanma ve ruhi yönden tatmin olma ihtiyacı içersindedir. Bütün insanlarda bu duygu mevcuttur. Din insana kendisi ve tabiat hakkında bir görüş sunmakta, insan onda mahiyeti ve kainattaki yeri hakkında bir bilgi şeması bulmakta, kendi

² Erol Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Yay., İstanbul 1998, s. 173.

³ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötüken Yay., İstanbul 1999, s. 154.

⁴ Necdet Subaşı, *Türk Aydınının Din Anlayışı*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1996, s. 216.

⁵ Erol Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, s. 52.

başlangıcını ve sonunu görmektedir. Dolayısıyla her din, insanın temel problemlerini belli bir açıdan izah eden bir sitem olmaktadır. Dinlerin bir kısmı daha az, bir kısmı daha çok teferruatlı izah vermekle beraber hepsi de zihnimizi meşgul eden en soyut metafizik problemlerden yaşadığımız hayata ait pratik davranış kurallarına kadar her konuda insanları aydınlatmayı hedef edinmiştir.⁶

Dinde insanı ilgilendiren asıl taraf ise, insanın tabiatla ve diğer insanlarla ilişkilerini belli bir gaye açısından ele alması insana anlayış kazandırması ve insanın kendisi ve evrenle ilgili sorularına cevaplar vermesidir. Erol Güngör bu soruları şu şekilde sıralamıştır: “İnsanın yaratılışının gayesi ve hikmeti nedir? İnsanın yaratıcıya nispeti nedir? İnsanın diğer yaratılmışlar arasında mevkii nedir? İnsan gücünün sahası ne kadardır? Gücümüzü hangi yolda kullanmamız yaratılışın sırrına ve insan mutluluğuna daha uygun olur? İnsan eylemlerinde kendi kudretinin ve dolayısıyla sorunluluğunun sırrı nedir? Dünyadaki eylemlerimiz yaratılışın bize çizdiği kadere ulaşmamız bakımından ne gibi değer taşır? Yaşadığımız hayatın içinde ıstırapların sebebi ve sonucu nedir? İnsan için hakiki mutluluk neden ibarettir?”⁷

İnsanın bu metafizik sorularına, felsefi sistem ve ideolojiler çözüm üretmeye çalışmıştır. Fakat din kadar insanı tatmin edici cevap verebilen hiçbir sistem olmamıştır ve bundan sonra da olmayacağı benzetmektedir. Vahiy merkezli olanlar söz konusu olduğunda dinin sahibi mutlak bir varlıktır, insanın yaratıcısıdır. Dolayısıyla dinin insanın problemlerine verdiği cevaplar inanan için mutlak doğru olmakta, onu içinde bulunduğu belirsizlikten ve evrendeki yalnızlığından kurtarmaktadır. İnsan zihni ancak bu sorular hakkında aydınlığa kavuştuğunda rahat ve huzurlu olabilmektedir. Böylece din insan hayatının vazgeçilmez bir unsuru olmaktadır. Din, insanlara evrenin sırlarını ve insanın evrendeki yeri hakkındaki sorularına manevi bakımdan doyurucu cevaplar veren ve evrendeki hayatını düzenlemek için ilkeler sunan bir sistemdir. İnsan hayatının bütün yönlerini kucaklamakta, ilahi iradeyle ilişkileri düzenlemekte onu ruhi yönden tatmin etmektedir. Bu sorulara insanla ilgili ilmi bilgiler, tamamlayıcı mahiyette cevaplar üretmektedirler. Bunun için Güngör, insanı anlamak için ilmi bilgiye, sanatçının sezgisine, ahlakçının iç müşahedesine ve din adamının bakış tarzına muhtaç olduğumuzu ifade etmiştir.⁸ İnsan kompleks bir yapıdır; maddi, manevi, ahlaki ve estetik eğilimleri vardır. Onu anlamak için tüm yönleriyle ele almalıyız. Bir yönünü ele alarak yaptığımız değerlendirmeler bizi doğru neticelere götürmeyeceği gibi, aynı zamanda eksik bir değerlendirme yapmış oluruz.

Dinin insanların problemlerine getirdiği çözümlerin, başka sahalarda üretilen cevaplar karşısında anlamsız hale geleceği, dolayısıyla hayatın manası için

⁶ Erol Güngör, *İslamın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Yay., İstanbul 1997, s. 97.

⁷ Güngör, a.g.e., s. 98.

⁸ Güngör, a.g.e., s. 98.

verdiği cevaplarla birlikte dinin bir manası kalmayacağı şeklindeki iddialar karşısında, Güngör meselenin bu kadar basite indirgemesini kabul etmemiş ve şöyle demiştir: “Dinin konusunu teşkil eden sorular, ezeli ve ebedi sorulardır. Bir gün bunların cevabının başka araştırma sahalarında bulunacağını ve dolayısıyla dine ihtiyaç kalmayacağını kimse söyleyemez. Dinden uzaklaşanlar bu sorulardan vazgeçmiş veya cevabını bulmuş değillerdir, sadece susuzluklarını başka kaynaklardan gidermeye çalışmaktadırlar; denedikleri din onları tatmin etmemiştir. Kaldı ki din duygusunun dinle rekabet eder görünen bütün sistemlere karşı dinde tatmin edilmesinin bir başka sebebi vardır ki belki bu özellik dini, aklın bir zarureti haline getirmektedir. Dinin getirdikleri dışında hiçbir değişmez kıymet yoktur. İnsanlığın, bütün diğer kıymetleri yer ve zamanla sınırlı olmuştur ve objektif bilgi vermek itibarıyla en sağlam görünen ilimde hep birbirinin yerine geçen teorik şemalardan ibarettir. Bu şemalar muhakkak ki gitgide mükemmele yaklaşma istikametindedir, ama onlarda esas olan yine değişmezdir. Şu anda insanoğlu bugün doğru sayılanın yarım yanlış çıktığı, bugün güzel görünenin yarım çirkin ilan edildiği bir dünyada kendisini bu sonsuz dalgalanmalardan kurtaracak değişmez değerlere sarılmak zorundadır; dinin başlıca fonksiyonlarından biri ise bu türlü ezeli ve ebedi değerler getirmektedir”.⁹

Dünyanın değişen kıymetleri karşısında değişmeyen değerler arayan insan, sağlam temellere bağlanarak hayatına yön vermek, bir bitki gibi doğum ile ölüm arasında sıkışıp kalmaktansa ebedi olmak istiyor; tabiatın kör kuvvetlerine karşı hak ve adalet getiren bir nizam arıyor. Bunları ise, dinden başka bir yerde bulmak mümkün değildir. İnsanın ilgi alanına olgular dünyasının yanında değerler dünyası da girmektedir. Olgular dünyası tabi ve beşeri hadiseleri kapsarken, değerler dünyası olgular dünyasından farklı bir alanı içermektedir. Değerler dünyası bize olanın değil de, olması gerekenin bilgisini verir, yani tabi ve beşeri hadiselerin üstündedir. İnsan olgular dünyasıyla ilgilenmeden durmadığı gibi değerler dünyasıyla da ilgilenmeden duramaz. Çünkü insan bilgi sahibi olmasının yanında eylemde bulunan bir varlıktır. Hangi eylemlerin iyi hangilerin kötü olduğunu neleri yapıp–yapmaması gerektiğini bilmek zorundadır. Bu tür bilgileri veren dindir ve bu bilgiler yer ve zamanla sınırlı değil, evrenseldir. İnsanoğlunun ilim ve teknolojiye kat ettiği mesafe, insanın sıkıntılarını ortadan kaldırmadığı gibi dine duyulan ihtiyacı da azaltmış değildir.

2. Din ve Dünyevi Doktrinler

Erol Güngör, Batı medeniyetinin getirdiği hoşnutsuzlukların insanları dine veya yarı dini doktrinlere ittiğini, komünizm ve faşizm gibi doktrinlerin bu hoşnutsuzluklara birer tepki olarak ortaya çıktığını, bu insanların bunlara hararetle sarıldıklarını bunun temelinde de dini cemaatin parçalanmasının, servetin put haline gelmesinin, insafsız ve merhametsiz bir rekabetin tek geçerli

⁹ Güngör, a.g.e., s. 204,205.

eylem olmasının ve bu hayattan zarar görenlerin sığınabilecekleri bir manevi barınağın bulunmayışının yattığını görmektedir.¹⁰ Batı medeniyeti, mensuplarını maddi yönden refaha ulaştırdığı halde manevi yönlerini ihmal etmiştir. Batı dünyasındaki ferdi ve sosyal buhranların temelinde bu yönün ihmali yatmaktadır. Erol Güngör'e göre, Hıristiyan kilisesi tahribata uğramasaydı, Batıdaki manevi buhranı kısmen giderebilirdi. Batılılar denedikleri bir müesseseye dönmektense yeni ufuklar aramışlardır. Zen Budizm'i modasından uyuşturucu iptilasına kadar nice yollar bu modern toplumun insanı sıkıştıran kafesini kırmak için denenmektedir.¹¹

Bütün bunlara rağmen dinin yerine geçebilecek bir sistem bulunmuş değildir. Bugüne kadarki tecrübeler de, dinin ancak başka bir dinle yer değiştirebileceğini göstermektedir. Bazı dönemlerde dünyevi doktrinlerin dine meydan okudukları görülmüştür. Fakat onların bu başarılarındaki en önemli faktör, dine ait bazı özellikler taşımalarıdır. "İnsanı dünyevi yalnızlığından kurtarmak, ona kâinata belli bir yer vermek hayatın mahiyeti ve hikmetini anlamasına yarayacak bir izah şeması sunmak ve nihayet bütün bunları bilginin sınırlı gücüne değil de imana dayandırmak. Fakat hiçbir dünyevi materyalist doktrin bu fonksiyonu din kadar ifa edecek güce sahip olamaz. Bu yüzden insanların dine olan ihtiyaçları hiçbir zaman ortadan kalkamayacağı benzetilmektedir. Zaman zaman din müessesesindeki zayıflamalar insandaki bu temel ihtiyacın azalmasından değil, mevcut dinin yeteri kadar tatminkâr olmayışından ileri geliyor."¹²

Din kişilerin şahsiyetlerine ve ruhlarının en derin köşesine, hayatlarının en erken dönemlerinden itibaren nüfuz eden bir olgudur. Fert dini bütün benliğiyle yaşar. Ferdin böyle bir içtenlikle yaşadığı başka hiçbir değer yoktur. Bu dinin kendisine mahsus özelliğinden kaynaklanır ki bunu dinden başka hiçbir sistemde bulmak mümkün değildir. Güngör dünyevi doktrinlerin din yerine geçme faaliyetlerindeki başarılarını bu doktrinlerin din gibi insanların temel problemlerine cevap verdiklerinden kaynaklandığını söylemektedir. Ancak bu doktrinler insanları din kadar tatmin edecek cevap üretememişlerdir. Çünkü "hiçbir dünyevi inanç veya merasim, kendi özünde bulunmayan bir maneviyat ihtiyacına cevap veremez."¹³ Dünyevi sistemler birer birer tarih sahnesinden çekilirken, dinin tarihin her döneminde olduğu gibi günümüzde de insan hayatını yönlendiren unsur olması bunun delilidir. Güngör, insanların dini hayatlarından atamayacaklarını fakat dine bağlanma fikrinin muhtevasının yer ve zamana göre farklılık gösterebileceğini belirtmiştir. "Ama dinin esası değişmez, onun esasını teşkil eden kaynaklar, insanların özel yorumlarından müstakil olarak hiçbir değişmeye uğramaksızın durur. Din değişmediği halde insanların onunla ilgili anlayışları değişiyorsa o zaman bu değişimin

¹⁰ Güngör, a.g.e., s. 50.

¹¹ Güngör, a.g.e., s. 50.

¹² Güngör, a.g.e., s. 50.

¹³ Güngör, İs. Tas. Mes., s.176.

sebeplerini dinde veya insanlarda değil, onların dışında bir takım kaynaklarda aramamız lazımdır.”¹⁴

Güngör, toplumların eski güçlerini kaybettiklerinde, başka milletlerin işgaline uğradıklarında coğrafi, siyasi, sosyal yönden sıkıntılı durumlara düştüklerinde dine yönelmenin arttığının; huzur ve refah dönemlerinde özellikle de modern, çağdaş dönemlerde dinin toplumdaki rolünün azaldığının tarihi bir gerçek olmasına dikkat çekmektedir. Buna göre zamanımızda insanların dinden uzaklaşmaları, din hayatındaki çözülmenin sebebi ve insanların din müessesinden -din duygusundan değil- uzak kalmaları sosyal değişimlerden kaynaklanmaktadır. Din adamlarının, dinin bir sosyal müessese olduğunu hesaba katmayarak, onu ideolojik planda düşüncelerini, din hayatındaki gerilemeyi dine rakip ideolojilerin çıkmasına bağlamalarını eleştiren¹⁵ Güngör, insanların din duygusundan asla uzak kalamayacaklarını, fakat din müessesinden sosyal değişimlere paralel olarak uzaklaşma ve yakınlaşmanın olabileceğini belirtir.

Güngör’e göre iş bölümü ve ihtisaslaşmanın yoğun olmadığı dönemlerde bütün kurumlar din ile iç içeydi fakat “modern cemiyette din artık diğer ihtisas sahaları arasında sadece bir tanesi haline gelmiştir; manevi ihtiyaçlarımızın bir kısmını tatmin etmeye yarayan bir saha.”¹⁶ Endüstri toplumu dini, irrasyonel olanı, geleneği, yerel olanı bir kenara itmiştir. Fakat din hiçbir zaman yok olmamıştır. İnsanlar somut, görülebilir dünya dışında bazı inançlara da sahip olmuşlardır. Din ihtiyacını dinden başka şeylerle gidermeye çalışan toplumlar bunda başarılı olamamışlardır. İnsan fitratının dinsizlikten hoşlanmadığı ve bir toplum dinsel yönden gerilediği zaman bir veya daha fazla dinin onun yerini aldığı bir gerçektir. Güngör din müessesesindeki zayıflamalar karşısında, dinin kendini yeni şartlara göre yorumlayabilme özelliğinin harekete geçirilmesi gerektiği görüşündedir. Hiçbir doktrinin dinin yerine geçemeyeceği görüşünü savunan Güngör, dinin geçmişinin insanlık tarihi kadar eski olduğunu, geleceğinin de insanlık ömrü kadar uzun olacağını söylemektedir. Zira o “yeryüzünde insanlık cemiyeti buldukça dinin de bulunacağı”¹⁷ fikrindedir. İnsanların dünyaya din açısından bir mana vermeleri, hayatlarını düzenlemeleri, mantık gereği, dini olmayan bir mana sisteminden huzur bulamadıklarını gösterir. Dinin canlanması için önceki mana sisteminin dini olmayışı değil aynı zamanda dinin getireceklerine zıt bir hayatı temsil etmesi gerekir. İnsanlar dinsiz iken dindar olurlar veya dinlerinin eksik, kusurlu olduğu bazı noktalarda tatmin sağlayan bir başka din anlayışını kabul ederler. Her iki halde de yeni sistemin

---

¹⁴ Güngör, Türk Kül. Mil., s. 154.

¹⁵ Güngör, İ. B. Mes., s. 205.

¹⁶ Güngör, a.g.e., s. 206.

¹⁷ Güngör, Türk Kül. Mil., s.152.

etkisiyle bir veya daha çok noktada aralarında tezat olması ve bu tezadın belli bir istikamette –dinin derunileşmesi- çözülmeye doğru gitmesi esastır.¹⁸

İnsanlar dinden ayrılıp başka bir sistemi kabul etmiyorlar, bir dinden başka bir dine geçiyorlar. Din duygusu hiçbir zaman kaybolmuyor. Mevcut dinin yerine geçmek isteyen sistem yine dini bir sistem oluyor. Son yüzyıldaki siyasi ve sosyal doktrinler din adı altında ortaya çıkmasalar, ilmin maskesini takmasalar herhalde fazla taraftar bulamazlardı.¹⁹ Bir dine inananlar kendilerinin üstünde Tanrıdan başka kuvvet görmezler, kendilerinin tanrılaştırmaya kalkanlar karşısına ilk çıkacak olan da dindir.²⁰ Din insanlara Allah'a kulluk etmelerini, başka hiçbir varlığa boyun eğmemelerini, Allah'ın dışındaki diğer varlıkları ilahi özelliklerle donatmamalarını istemektedir. İnsanın insana kulluğuna, insan onurunun ayaklar altına alınmasına karşı çıkmaktadır. “Dine takılan menfi tavırlar, dini ilimle karıştıran bir bilgi hatasından kaynaklanmakta bir de reformcuların bilgisizliğinden meydana gelmektedir.”²¹ Bu bağlamda belirtilmelidir ki Güngör'e göre din imanla ilgilidir; bilgi ise deney ve gözleme dayanmaktadır.

3. İslam Dini ve Ölüm Sonrası Hayat Anlayışı

Erol Güngör'ün üzerinde önemle durduğu bir konu da İslam dini ve onun dünya görüşüdür. İslam, insanların manevi dünyalarını düzenlemekle yetinmez, kendisini bir hayat tarzı olarak takdim eder, onun emirleri ve yasakları incelendiğinde ferdi yönü ağır basan ibadetlerin bile sosyal bir yönünün bulunduğu dikkat çeker. Manevi buhran içinde bocalayan günümüz insanına İslam neler verebilir? Bu hususta Güngör İslam'ı diğer dinlerle kıyaslanamayacak bir konumda görür. İslam'ın ihtiva ettiği potansiyel kudret bütün insanlığın istifade edebileceği niteliktedir. Hukuk ve adalet anlayışı, insana ve dünyaya bakışı bir yana sosyal ve ekonomik problemlerin çözümünde bile İslam, sağladığı çözümler ile diğer dinlerden üstündür. İslam dini universal bir din olmak itibarıyla insanlar arasında ırk, soy, sosyal sınıf vs. farkları gözetmez. Allah'ın nazarında en kıymetli insan Ona en yakın olandır. Kuran insanların birbirlerini tanımaları için kabileler ve şubeler halinde yaratıldıklarını bildirmektedir. İslamiyet insanların herhangi bir soya mensup olmakla diğerlerine karşı üstünlük iddiasını yasaklamıştır. Yani İslam'da kavmiyetçilik yasaktır.²² İslamiyet ile birlikte, cahiliye dönemi adetlerinden biri olan kavmiyetçiliğin ortadan kalktığını, yerine İslam kardeşliğinin geçtiğini görmekteyiz.

¹⁸ Güngör, İ. Tas. Mes., s. 173.

¹⁹ Güngör, Türk Kül. Mil., s.152.

²⁰ Güngör, a.g.e., s. 156.

²¹ Güngör, a.g.e., s.163.

²² Güngör, İ. B. Mes., s. 149.

Hız. Muhammed son peygamber olduğu için herhangi birinin ona vekil veya halef olması söz konusu değildir. Peygamberlik onunla sona ermiştir. şu halde peygamberin dini görevini üstlenme veya devam ettirmek için bir halifelik düşünülmesi İslam öğretisine aykırıdır. Sünni İslam öğretisinde din işlerini idare eden ve yalnızca manevi otoritesi bulunan bir halifelik makamı mevcut değildir. İslam dinine uygun vazife gören her devlet reisi halifedir; yani peygamberlerin devlet reisi olarak bulunduğu fonksiyona “halef” durumdadır. Halife kendi ülkesinin idaresiyle görevli olduğundan maddi otoriteye sahiptir. Ayrıca tüm İslam dünyası için bir tek halife bulunması şart değildir. Yani milli devletlerin varlığı İslam’ın siyaset görüşüne aykırı değildir. Halifenin vazifesi İslam cemaatinin işlerini yürütmek olduğu için İslam doktrinini kendi başına yorumlamaktan ziyade uygulaması esastır. Bir kimsenin devlet başkanı olması ona din konularında içtihatla bulunma yetkisi vermez.²³ Peygamber kendi dini misyonunu yürütecek bir vekil tayin etmemiştir. Peygamberden sonra halifelik görevini yüklenenler devlet işlerini idare etmekle yükümlüdürler.

Güngör’e göre İslamiyet’in insanları tek bir millet haline getirme diye bir davası yoktur. Milletlerin ayrılığını kabul eder. İslam hukukunun örfü büyük ölçüde yer vermesi İslam’ın mili statükoları kabul edişinin delillerinden birisidir. Milli hüviyetlerin varlığı İslam ile uzlaşmazlık teşkil etmemektedir. Milliyet farklarını hesaba katmayan bir İslam düşüncesi kaynağını İslam dininden ziyade, bazı siyasi oluşumlardan almaktadır. İslam doktrininde tek devlet fikri işlenmemiştir. İslam’ın gayesi Allah’ın emirlerine uygun ve kulların haklarına riayet eden bir devlet nizamının esaslarını göstermek olmuştur; bu esaslara uygun bir İslam devletiyle diğerı arasında fark gözetilmez. “Müslümanların bir tek siyasi bayrak altında toplanmaları dinin bir emri değildir.”²⁴ Bunun aksine de hüküm yoktur.

İslam âleminde milli farklar devam ederken ümmet dayanışmasının mükemmel örnekleri verilmiştir. Bunun en güzel örneğini Osmanlı’da görüyoruz. Güngör’e göre her İslam ülkesi önce kendi istiklaline kavuşacak sonra bütün bu müstakil İslam devletleri (milli devletler) halife etrafında bir birlik kuracaklardır. Yoksa bütün İslam devletleri tek bir devlet halinde bir tek halifeye bağlı olacak değildir. Böyle bir halifelik müessesesi tarihe mal olmuştur. Ölüm ve ölüm sonrası hayat hakkında Güngör, Hz. Peygamberin vefatı üzerine, Hz. Ebu Bekir’in şu sözlerinin çok manalı olduğunu belirtmiştir. “Her kim Muhammed’e inanyorsa bilsin ki o ölmüştür. Her kim Allah’a tapıyorsa bilsin ki Allah bakıdır”. Mevlana da kendi ölüm gecesine “düğün gecesi” demiştir. Biz ölüm kelimesini bile ortadan kaldırmışızdır. İnsanlar için ölmek yok; Hakka yürümek, rahmete yürümek, şehit olmak vardır. Bütün

²³ Güngör, a.g.e., s.142-145.

²⁴ Güngör, a.g.e., s.157.

bunların şahısların ötesinde daha yüksek hakikatler adına ölümün tabii bir hadise haline getirilmesine, hatta sıcak ve sevimli gösterilmesine işaret ediyor.

İslam'a göre ölen kimsenin günah defteri, kapanır sevap defteri ise açık kalır. Günahlarıyla birlikte şahsi yaşayışına ait hadiselerin dosyası öbür dünyaya gider, onlar hakkında hüküm vermek insanların işi değildir. Fakat ölen kişinin adına yapılacak her iyilik, ölünün hayatta iken kurduğu ve hala devam eden hayır müessesesinin devam ettirilmesi sevabını artırır. Saraylarını, konaklarını ve dergâhlarını türbe ve mezarlarla aynı yere koyan insanlar, hayat ile ölüm arasında bir tezat görmüyorlar demektir. Onların bu tavrı ölümün korkunçluğunu bize hissettirmiyor. Hakikat biz ölülerimizle birlikte yaşayan yahut ölüleri dirilerden ayırt etmeyen bir milletiz. Tıpkı camiler gibi türbeler de ışık ve renk içindedir. Ölüm, kâinat nizamının tabii bir parçasından ibarettir, ondan hiç kimse kurtulamayacaktır, herkes Allah'ın "bana dön" emrine uyarak ilahi mahkemeye çıkarılacaktır. Ölümler ile yaşayanlar arasında da irtibat kesilmez. Kötü hareketlerimiz onlara ıstırap verirken, iyi hareketlerimiz onları mutlu eder. Onları ziyaret etmek lazımdır. Bu ziyaretlerde Fatiha'dan başka hediye götürmek adet değildir. Bizim Müslüman olmayan atalarımız da Müslümanlar gibi ruhlarının Tanrıya varacağını düşünerek dövüşürdü. Savaşta ölen kişi Tanrının cennetine giderdi. Atalarımızın bu mizacı yeni imanla birleşti. Onların nazarında savaş başkalarının malını gasp etmek, kabilesinin intikamını almak, yağmalamak için değil de; inandığı büyük gerçeği duyurmak ve savunmak için yapıldı. Bugünkü gençlerin birçoğu, aldıkları materyalist terbiye sayesinde, savaşın artık ağır sanayi ve teknoloji meselesi olduğu görüşündedirler. Bu fikir sadece bu şekilde düşünenler için doğrudur. Kalbinde iman olmayanlar için sadiye demir ve çelikten yapılmış silahlar kalıyor. Fakat savaş meydanlarında yapılan mücadele fikir ve inanç kaygısından ayrı bir şey değildir.

Yine gençler bu terbiyeden dolayı ecdat ruhlarından yardım almayı batıl bir inanç sayıyorlar. Akıllı bir insanın bu türden şeylere inanmasına hayret ediyorlar. Ancak Erol Güngör'e göre, insanların sosyal hayatta kıymet verdikleri hiçbir şeyin fiziki temeli yoktur. Muhtaçlara yardım etmenin, vatan veya millet için fedakârlık yapmanın niçin gerektiği ispat edilmiş değildir. İnançlar da, yaşadığımız hayat içinde en az fizik kanunları kadar gerçekliğe sahiptir, çünkü insanların hayatını onların inançları idare etmektedir. Eyüp Sultan'ın güreşçiye kuvvet vermesine, Beşiktaşlı Yahya Efendi'nin dargın eşleri barıştırmasına, Dumlupınar'daki askerinin önünde Hüdavendigar'ın yeşil sancak açmasına imkan olmadığını ispat edin. İspatımız o inanç kadar güçlü olamaz. Evliyadan yardım umanların bu tür şeylere inanmayanları inandırma endişesi veya ihtiyacı yoktur. Bu tür münakaşaların kimin lehine netice vereceği açıktır. Velilerle el ele verenler bu vatani bize bağışladılar, onların maneviyatından

mahrum materyalist torunları kendi ocaklarını söndürmekten başka varlık gösteremediler.²⁵

4. Modern Çağın Problemleri ve İslam

Güngör, günümüz insanının sorunlarının neden kaynaklandığını ve İslam'ın bu insanlara neler verebileceğini araştırmıştır. Ona göre dünyanın en büyük buhranlarından biri; sosyal ve iktisadi organizasyonun insanı ezmesi ve bu ezilmeyi önlemeyen çarpık bir değerler sisteminin hakim olmasıdır. “Değer buhranının temelinde insanın psikolojik ihtiyaçlarının geri plana atılarak maddi kıymetlerin bütün hayatı sarması olayı vardır.”²⁶ Yani teknolojinin hakim kıldığı değerler insanı vasıtasız tatmin eden (sanat, din, ahlak) değerleri geri plana itmiştir. Modernizm insanlığın dertlerine bir cevap getirememiş, bazı problemleri daha da kötüleştirmiştir. İnsanlığın çektiği sefalet, uğradığı adaletsizlik azalmış değildir. Modern insanın sıkıntılarını gidermek için kullanabileceği bir izah sistemi de yoktur. Niçin acı çekiyoruz? Niçin bazı insanlar istedikleri her şeye sahip oldukları halde ruhlarını kemiren bir acıdan kurtulamamaktadırlar? Hangi hedefler insanı mutlu kılar hangileri bedbaht eder? Bütün bu üzüntüler, acı ve ıstıraplar sonucunda nereye varacağız?... Modernizm bu tip sorulara şu cevabı veriyor: “İnsanların isteklerinde hudut yoktur, insan kendine haz veren şeyleri elde etmek ve elem verenlerden kaçınmak için çalışır, en mutlu insan istediklerinin en çoğuna sahip olan insandır.”²⁷ Modernizm insan isteklerinin pek azını ve sadece bazı insanlar için karşılayabilmektedir.

Modernizm ıstırap getiriyor, hem de ona katlanma gücünü sağlayacak ideolojiyi vermekten aciz kalıyor. Hayatın sıkıntıları bitip tükenmek bilmeyen metafizik bir sıkıntı haline geliyor. İnsan hayatını kör döğüşü halinde kurtaran, kendisini ve dış dünyayı manalandıran bir anlayışa ihtiyaç duyuluyor. Güngör'e göre bu anlayış hem günlük hayatın ötesinde değerleri hedef almalı hem de tatmin edici olmalıdır. Tatmin edici olmanın en önemli şartı realitenin üstüne çıkarken ondan yine kopmamaktır. Günlük hayattaki menfaat çatışmalarının ötesinde bir değer tanımayanların felsefesi, insanı bir “dolap beygiri” derecesine indirmiştir. O hayatı büsbütün inkâr edenlerin ise insanı, bir “miskinlik felsefesi” içinde hapsetmek tehlikesi vardır. İslam'ın en kuvvetli tarafı işte buradadır. İslam tam bir denge felsefesi getirmiştir.²⁸ İslam insanın ne bu dünyadan el etek çekmesini ne de tamamen bu dünyaya bağlanmasını istemiştir. Kabul edilen genel prensip hem bu dünya hem de ahret için çalışmaktır.

Güngör, Doğuda içtimai fonksiyonu bulunmayan, sadece ferdi tatmin etmeye yarayan ve ona dünyayı bırakmasını tavsiye eden dinlerin bulunduğunu ifade etmiştir. Fakat günümüzde aranan böyle bir sistem değildir. “İnsanı bütünüyle

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Güngör, Türk Kül. Mil., s. 134-143

²⁶ Güngör, İ. B. Mes., s. 74

²⁷ Güngör, a.g.e., s. 77

²⁸ Güngör, a.g.e., s. 77

alıp ön plana çıkaracak ve bütün diğer şeyleri onun hizmetine verecek bir nizam aranıyor. İslam'ın gayesi de budur. Üstelik İslam böyle bir ideale hizmet edebilmek için kendini düzeltmek veya değiştirmek mecburiyetinde değildir. Onun özünde insan vardır. İnsan, İslam'a göre Allah'ın halifesidir. Kuran'da defalarca Allah'ın her şeyi insanın istifadesi için yarattığı bildirilmektedir. Bu türlü bir insan anlayışı başka herhangi bir doktrinde mevcut değildir ve böyle bir kıymet sistemi dünyanın bütün teorilerinden daha üstündür.²⁹ İslam, insanın pasif değil, aksine aktif olmasını istemektedir. Allah yeryüzünün hükümrانlığını ona vermiştir. Bilakis o yeryüzünde Allah'ın halifesi durumundadır.

Batı medeniyetinin, insanı makineleştiren teknoloji putuna esir olması Hıristiyanlığın doğrudan bir sonucu değildir. Batı dünyasının üstünlüğünü sağlayan kapitalist gelişme Protestan ahlakının zaferi olarak görülmüştür. İslam'ın ise liberal-kapitalist bir politikaya müsaade etmeyeceği açıktır; çünkü İslam dünya hayatını "ahretin mezarı" olarak görür. İnsanları Allah'ın emrettiği istikamette çalışmaya, yasakladığı yoldan uzaklaşmaya teşvik eder. Buna engel olan bir sosyal düzeni hoş görmesine imkân yoktur. İslam'ın hakim olduğu yerlerde sınıf mücadelesi, ırk kavgası, kölelik ve emperyalizm görülmemiştir.³⁰ İslam iman ve ibadet esasları ile insanın manevi ihtiyacını karşılar, onu biyolojik, psikolojik ve ekonomik yönleriyle ilgili ihtiyaçlarını karşılayacak kurallar da koymuştur. (vücuda zarar verecek nitelikteki ibadetlerin yasaklanması, senelik oruç gibi)

İslamiyet, bin dört yüz yıl önce siyasi organizasyon, fikir ve ilim sahasında büyük bir ilerleme yapmış, daha sonra gerilemiş, on dokuzuncu yüzyılda ise bu üstünlüğünü tamamen kaybetmiştir. İslam'ı gelecek medeniyet çağının en avantajlı sistemi görmek yanlış olmaz mı? İslam'da bu kudret olsaydı gerilemekten kurtulmaz mıydı? İslam'daki yaratıcı potansiyelin gerileme ile sona erdiğini iddia etmek gerçekleri görmemek olur. İslam esas olarak bir değerler sistemidir; her değer sistemi tarihi şartlara belli bir intibak gösterir. İslam belli bir kültür birikimi, belli bir coğrafya ve tarih içinde doğmuş, belli bir uygulama imkanı bulmuştur. O değer sisteminin başka bir zaman ve mekanda uygulanması farklı olacaktır, bu farklılık sistemin ilkelerinde değil, maddi görüşündedir. Her çağ, İslam'a yeni yorumlar getirecektir.³¹

Erol Güngör'e göre, İslam medeniyeti sıkıntılıdır ancak onun kaynakları dipdiri ayaktadır. İslam dünyasında karşılaşılan problemlerin çözümünde, dine müracaatta radikal tavır takınılmasını tasvip etmez. Yeni bir İslam medeniyeti inşa olunacaksa bunun ilim ve sağduyu ile ve İslami kültür birikiminin akıllıca kullanılmasıyla mümkün olabileceğini savunur. O, Müslümanların düşünce meselelerini, iman meselesi olarak görmelerini tasvip etmez ve düşüncelerinin

²⁹ Güngör, a.g.e., s. 208

³⁰ Güngör, a.g.e., s. 75

³¹ Güngör, a.g.e., s. 78

doğruluğuna kriter olarak iman almamaları gerektiğini söyler. Bu imanı terk etmek anlamına gelmez; ancak düşünceye iman ölçüsü hakim olduğu zaman kimin doğru kimin yanlış olduğunu anlamaya hemen hemen imkan yoktur. İman ana hatlarıyla herkesi birbirine bağlamakla birlikte tartışmaya sokulduğu zaman insanların birbirini en ağır şekilde suçlamalarına yol açmaktadır. Bu yüzden Güngör, iman konusu şeyleri ya ret ya da kabul edebileceğimizi fakat asla tartışamayacağımızı söylemektedir. Oysa düşünce böyle değildir, onun gelişmesi hep veya hiç esasına dayanmamaktadır. Güngör böylece iman ile düşünce arasında ayırım yapma ihtiyacı duymuştur. İmanı doğruluğuna ilişkin yeterli bilgi temelleri olmadan bir önermenin geçerliliğini onaylama şeklinde tanımlamaktadır. Din, kişinin doğruluğunu ispatlama lüzumu hissetmediği bir önermenin kabulü olmaktadır. Böylece imanın bilgiye dönüşmesini, önermenin doğruluğunun açık-seçik hale gelmesine bağlamış olmaktadır. Nihayet iman iç gözleme dayanmaktadır. “Din her zaman insana makul zeminlerde sunulabilecek olan inancı taşımakta mantık gösterilerine konu edilmeyecek bir şeyi ispatlamaya kalkışmamakta, ama everensel ve ayrıntılı deliller sunmaktadır. Akıl ve diğer yardımcı melekelerle birlikte ciddi bir şekilde düşünmeye çağırılmaktadır.”³² Güngör, iman meselesine fideist açıdan yaklaşmakta, aklın bu konularda yetersiz kaldığı, çelişkiye düşeceği ve din alanında aklın önemli bir fonksiyonunun olmadığı kanaatinde.

Müslümanlar geçmiş yüzyılların dini otoritelerine bir çeşit kutsiyet atfetmişler ve İslam düşüncesi denince de onlara müracaat etmektedirler. Oysa bugüne ayak uydurmak için eskiyi inkar etmek gerekmediği gibi onların bıraktığı yerde durmak veya onlardan başlamak da bir zorunluluk değildir. İslam konusunda bir hüküm vermek isteyenler Güngör’e göre İslam ile İslam tarihini birbirinden ayırmalıdır. İslam’a karşı gelişen ilgi ve bağlılığın verdiği potansiyelin yok edilmemesi için geçmişten başlamak yerine, bizzat içtihat ile ihtiyaç duyulan istikamete yönelmenin doğru olacağını hatırlatmaktadır.³³

5. Ziya Gökalp’ın Din Anlayışının Bir Kritiği

Güngör, Ziya Gökalp’ın din ve dini Türkçülük hakkındaki görüşlerinin bir değerlendirmesini de yapmıştır. Gökalp, Türk milliyetçiliğinin hangi prensiplere dayanması gerektiği ile ilgili görüşlerini ‘Türkçülüğün Esasları’ adlı eserinde açıklamaktadır. O zaman kadar düşüncelerini dağınık makaleler, ders notları, konferanslar, sohbetler ve şiirler halinde yaymış bulunan Gökalp bu eserinde ilk defa bütün bu görüşlerini derli-toplu bir bütün haline getirmiştir. Fakat bu eserde dinle ilgili sadece ‘Dini Türkçülük’ başlığı altında bir buçuk sayfalık bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde Gökalp, dini Türkçülük denince din kitapları ve hutbelerde vaazların Türkçe olmasını anlamaktadır; öyle ki, Türkçülükte din meselesi onun için bir dil meselesinden ibarettir. Bu düşünceyle Gökalp’ı;

³² Subaşı, a.g.e., s. 249.

³³ Güngör, İs. Tas. Mes., s. 161.

Cumhuriyet devrinin laik inkılâpçılarından ve hatta dinde reform yapmak isteyen din dışı aydınlardan ayırt etmek çok güçtür. Güngör, Ziya Gökalp çapında bir sosyolog ve mütefekkirin din konusunu birkaç paragrafta adeta geçiştirmesini o günkü siyasi atmosfere bağlamıştır. Bu yüzden onun din görüşünü “Türkçülüğün Esasları” adlı eserinden değil de daha önce yazdığı “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” ve “Dine Doğru” adlı makalesinden çıkarılması gerektiği görüşündedir.³⁴

Gökalp’ın din hakkındaki fikirleri Durkheim’den gelmektedir. Durkheim’e göre cemiyet hayatının temeli din hayatıdır; bütün sosyal müesseselerin, hatta düşüncemizdeki mantık kalıplarının temeli dinde bulunur. Durkheim, Comte’den gelen pozitivist bir zihniyete sahipti; O da Comte gibi batı dünyasının artık din yoluyla ayakta tutulamayacağını, cemiyetin son tekâmül merhalesinde pozitivist düşünceye ulaşmış bulunduğunu bu düşüncenin cemiyet tarafından benimsenmiş olmakla din gibi kutsal bir mahiyet kazandığını düşünüyordu. Güngör’e göre Gökalp’ı incelerken bunlar göz önünde bulundurulmalıdır. Yalnız, Gökalp bütün hayatında dinin ve mistik inançların tesiri altında kalmıştır. Durkheim’in pozitivist bir anlayışla sosyal bir realite olarak incelediği din onun vicdanında daima akisler ve çatışmalar yaratmıştır.³⁵ Gökalp’a göre cemiyet hayatı bir takım kıymetler etrafında şekillenmiştir. Bu kıymetler arasında aşağıdan yukarıya doğru bir mertbe sırası vardır. Bütün manevi kıymetleri ihtiva eden, ahlakın da içinde bulunduğu en yüksek sosyal kıymet odur ki mukaddes kelimesi ile ifade edilen dini kıymettir.³⁶ Din ahlaktan üstündür, kutsal olan şey mutlak surette iyidir. Ahlak insanı ancak fazilete kadar yükseltebilir, din ise evlialık denen kutsal makama çıkarır. Din sadece ahlakın üstünde olmakla kalmaz, aynı zamanda estetik kıymetin de üstündedir. En yüksek estetik kıymetler din sahasında yaratılmış olanlardır; zaten güzelin kökü kutsaldır. İlmi kıymete gelince, dini kıymet onun ulaştığından daha ilerideki hakikatleri kavramaktadır. İlim hakikati bulmak için mantık ve metot kullanır, dinin idrak vasıtası ise sezgidir. Sezgi ve içe bakış metodu herkesin kullanabileceği yollar değildir, bu yolları evlialık mertebesindeki kimseler kullanır. Sıradan insanlar için bunlar anlaşılabilir şeylerdir.³⁷ Din bütün değerlerin üstünde bulunmakta, onlara kutsallık izafe etmektedir. Güngör dinde, dini tecrübenin önemini vurgulamakta, din konusunda mantığın değil de sezginin geçerli olduğunu ifade etmektedir.

Gökalp, dinin ferdi şahsiyet bakımından önemi üzerinde de durmuştur. Ancak Gökalp’ın gayesi; dinin ferdi hayattaki rolünden ziyade cemiyet hayatındaki tesir ve önemini belirtmektedir. Dini kıymet sahasında fert olarak en

³⁴ Güngör, *Sosyal Meseleler ve Aydınlar* (Haz: R. Güler-E.Kılınç) Ötüken Yay., İstanbul 1998, s.50.

³⁵ Güngör, a.g.e., s. 52.

³⁶ Güngör, a.g.e., s. 52.

³⁷ Güngör, a.g.e., s. 53.

yüksek şahsiyeti verenler evliya mertebesindeki kimselerdir, onlar cemiyete şahsiyet veremezler, cemiyete şahsiyet veren dindir, burada evliyanın rolü biter, peygamberin rolü başlar. Peygamber hem Hakk'a hem de halka yönelmiştir. Peygamber, Allah'tan vahiy alan, Allah tarafından vazifelendirilen kimsedir. Onların kitapları, sünnetleri ve teşkilatları vardır. Onlar cemiyeti terbiye ettikleri için ferdi ruhları terbiye eden velilere nispetle yüksek mevkileri vardır. Onların mucizeleri yanında evliyanın kerameti küçük kalır.³⁸ Din topluma yön vermekte, insanları belli değerler etrafında toplamaktadır. Güngör, “bir medeniyet her şeyden önce bir değerler, inançlar sistemidir: Müesseseler bu değer ve inançların birer eseri olarak ortaya çıkar”³⁹ derken medeniyet ile inanç sistemi arasında ilişki kurmaktadır. Onun, bu noktada Ziya Gökalp'ın medeniyet anlayışını benimsemediğini görüyoruz. Gökalp “Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, garp medeniyetindenim” derken medeniyet ile inanç sistemi arasında ilişki kurmuyor, bunların ayrı şeyler olduğunu düşünüyor. Bir toplumun batı medeniyetini benimseyip milli kültürünü koruyabileceğini savunuyor.⁴⁰ Güngör, Gökalp'ın bu görüşünü kabul etmemiştir. Özakpınar medeniyet ve inanç sistemi arasındaki bağı Güngör gibi değerlendirmiş buradan hareketle yeni bir medeniyet teorisi inşa etmiştir. Özakpınar; kültür ve medeniyetin birbirinden bağımsız olmadığını, medeniyeti besleyen şeyin bir inanç sistemi, kültürün ise inanç sisteminin ortaya çıkardığı medeniyetin neticesi olduğunu ileri sürmüştür⁴¹ ki Güngör'ün “müesseseler bu değer ve inançların birer eseri olarak ortaya çıkar” cümlesi ile aynı manaya gelmektedir.*

³⁸ Güngör, a.g.e., s. 54.

³⁹ Güngör, a.g.e., s. 93.

⁴⁰ Bkz. Ziya Gökalp, Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşma, (Haz. İbrahim Kutluk) Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1976

⁴¹ Bkz. Yılmaz Özakpınar, Kültür ve Medeniyet Anlayışları ve Bir Medeniyet Teorisi, Kubbealtı Nşr. Yay., İstanbul 1997

* Güngör'ün eserlerinin incelediğimizde onun yukarıda ifade ettiğimiz kanaatine rağmen bu konuyla ilgili görüşlerinde yer yer çelişki göze çarpmaktadır. O Gökalp'ın kültür ve medeniyet ayrımını, halk kültürü ve Osmanlı medeniyeti bağlamında şiddetli eleştirilere tabi tutmuştur. Fakat buna rağmen o da Gökalp gibi kültürü maddi ve manevi diye ikiye ayırmış, bir topluluğun ihtiyaçlarını karşılamak için benimsemiş olduğu hayat tarzının maddi ve manevi unsurlarıyla onun kültürünü oluşturduğunu söylemiştir. Medeniyeti ise; kültürler arası öğrenme yoluyla birbirine geçen ve bu suretle ortak hale gelen unsurlardır diye tanımlamıştır. Ancak önemli bazı noktalarda mesela Avrupa kültürü ve medeniyeti konusunda da Gökalp'tan ayrılmıştır. Güngör'e göre, Avrupa diye yekvücut bir kültür veya medeniyet yoktur; modern medeniyeti değişik şekilde temsil eden milli kültürler vardır. Milli kültürler medeniyete değişik şekillerde intikal eder, her millet medeniyeti kendine göre benimser. (Bkz. Erol Güngör, Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, “Teknoloji ve Kültür Değişmesi”, Töre D. Yayınevi, Ankara 1980, s. 7-34; Türk Kültürü ve Milliyetçilik) Özakpınar, Güngör'ün bu görüşlerini tenkit etmiştir. O, Güngör'ün kültür unsurlarının milletten millete geçip, milletler arasında ortak hale gelince nasıl medeniyet haline geldiğini sorgulamadığını söylüyor. Güngör'ün bu görüşlerini dikkate aldığımızda, neyin kültür, neyin medeniyet olduğunu ayırt etmek ve anlamak güç oluyor. Özakpınar,

6. Sonuç

Erol Güngör, Pozitivist zihniyete ve maddeci akımlarla mücadele eden, onları eleştiren bir düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır. Ona göre, din tabiatüstü bir kaynağı olup, temel metafizik sorularına cevap vermek suretiyle insanın hayatını anlamlandıran, onu dünyadaki yalnızlığından kurtaran bir sistemdir. Zihnimizi meşgul eden metafizik problemlerden, yaşadığımız hayata ait pratik davranış kurallarına kadar her konuda bize yol göstermektedir. Değişen olgular dünyasında, ihtiyaç duyduğumuz değişmeyen değerleri dinden başka herhangi bir sistemde bulmak mümkün değildir. İnsanın metafiziksel sorunlarına din kadar tatmin edici cevaplar verebilen başka bir sistem olmamıştır, denilebilir. Tarihsel süreç içerisinde dine rakip sistemler ortaya çıkmış, bunların dinin yerine geçeceğine inanılmıştır. Birer bilgi ve ahlak sistemi olması bakımından bu tür materyalist sistemlerle din arasında, şeklen bir fark yoktur. Dinde hâkimiyetin kaynağının tabiatüstü bir varlık olması, aralarındaki en önemli farkı oluşturmaktadır. Dinin yerine geçeceğine inanılan sistemlerin en kuvvetlisi, hiç şüphesiz ilim olmuştur. Ancak ilim, insanlara belli bir inanç sistemi verecek mahiyette değildir ve din gibi tecrübeyi aşan konularla uğraşmamaktadır. İlmin ilgi alanı olay ve olgular dünyasıdır, metafizik âlem onun ilgi alanına girmemektedir. İlmin değer yaratması da söz konusu değildir, ancak müspet ilim ideolojisinden bir kısım değerler çıkarılma teşebbüslerinde bulunulmuştur. Bilimde meydana gelen ilerlemeler, pozitivistlere göre, metafiziğin hâkimiyetine son verdiği halde din ihtiyacını ortadan kaldıramamıştır. Hiçbir dünyevi sistemin kendi özünde bulunmayan bir maneviyat ihtiyacına cevap verebileceğine ihtimal vermeyen Güngör'e göre, İslam günümüz insanının ihtiyaçlarını karşılama hususunda diğer dinlerle kıyaslanamayacak bir üstünlüğe sahiptir. Bir tarafta günlük hayatta menfaat çatışmasından başka bir değer tanımayan, diğer tarafta da içtimai fonksiyonu bulunmayan ve ancak ferdi tatmin etmeye yarayan dinler bulunmaktadır. Oysa günümüzde, insanı bütünüyle ele alıp ön plana çıkaracak ve diğer her şeyi insanın hizmetine sunacak bir sistem aranmaktadır. İslam'ın gayesi de bundan başka bir şey değildir. Dolayısıyla manevi buhran içinde bulunan insanlığın, aradığı değerleri İslam'da bulması mümkündür. İslam böyle bir ideale hizmet etmek için kendini yenilemek zorunda da değildir. Çünkü İslam realitenin üstüne çıkarken bile ondan kopmamaktadır.

Güngör'ün Gökalp'in anlayışını bulanıklaştırdığı kanaatindedir. (Bkz. Yılmaz Özakpınar, "Erol Güngör'ün Kültür ve Medeniyet Anlayışı", Kültür Değişmeleri ve Batılılaşma Meseleleri, içinde, TDV Yay., Ankara 1999, s. 277-296.)